

УДК 14:5+294.38

КАРТИНА СВІТУ БУДДИЗМУ ТА СУЧАСНОГО ПРИРОДОЗНАВСТВА: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ СВІТОГЛЯДІВ

Ігор Колесник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: ikkimarsan@gmail.com*

Розглянуто світоглядні картини буддизму та сучасного природознавства, їхні підходи до проблем світобудови та місця в ній людської свідомості, що пізнає світ. Продемонстровано гостру потребу в більш детальному, аналітичному співставленні двох полярних систем думки Сходу і Заходу, яке спричинює складність прогнозування можливих результатів. Проаналізовано перспективи і проблеми, які супроводжують процес міжкультурної взаємодії: потребу в розділенні наукових та ненаукових аспектів буддизму, чіткості дефініцій, які вводять як відповідники західним поняттям, адекватності співвідношення філософсько-релігійної площини буддійського вчення із природознавчою площиною західної науки.

Ключові слова: буддійська філософія, природознавство, світогляд, порожнеча, квантове переплетення, взаємозалежне виникнення, психокосмос.

ВСТУП

Актуальність нашого дослідження зумовлена процесами адаптації альтернативних світоглядних систем західною наукою. Зокрема, це стосується буддійської філософії, самостійний розвиток та оригінальність якої спричинили популярність певних її аспектів у теоретичному природознавстві. Будь-який процес діалогу потребує більш детального висвітлення, без якого існуватиме проблема розмежування наукового та ненаукового (іноді навіть паранаукового), а також чіткості дефініцій, розмитості понять, які лягатимуть в основу майбутніх теоретичних доробок. Така актуальність зумовлює специфіку мети нашої наукової розвідки – здійснити спробу схематизації основних моментів діалогу теоретичного природознавства та буддизму, яка дасть змогу наглядно продемонструвати ключові проблеми у формуванні нових компаративних площин.

У сучасній науці цю проблематику вивчають такі дослідники, як М. Верховен, Ф. Капра, А. Берцін, Р. Штаріцбіхлер, а також представники тибетського буддизму (Далай Лама та ін.). Їхня активність підтверджує переконання, що Захід звертається до Сходу в пошуках альтернативних рішень класичних проблем – місця людини у світі, який наповнений величезною кількістю незрозумілих, хаотичних явищ, можливості їхнього опису і формування “стабільної фундаментальної картини”, що виправдовує їхнє існування.

Філософський спадок буддизму, зокрема дзен-буддизму і тибетських шкіл, раптово став широкодоступним для вивчення на Заході у XX і XXI століттях. Отже, історичні процеси глобалізації немов влаштували ситуацію, коли діалог можливий і без виснажливих

мандрівок в Гімалаї, в далеку Японію чи Китай. Відтепер інформація про головні антропологічні, космологічні аспекти вчення Будди стала загальнодоступною, а щодо перекладів текстів цієї традиції можна консультиватися із безпосередніми носіями – тибетськими або японськими вчителями.

На фоні діалогу між представниками сучасного природознавства і мислителями буддизму виникає вже нова актуальна потреба – з'ясувати адекватність порівняння і взаємообміну між двома способами опису світу, що розвивалися, багато в чому протилежними шляхами. Поруч із захопленням багатьма науковцями ідеями містичної традиції Сходу назріває таке питання: чи справді настільки науковим є буддизм; і зворотне – наскільки готова наука прийняти релігійний світогляд у межі власної картини світу?

Нас цікавлять три проблемні поля, в межах яких спостерігатимемо динаміку взаємодії буддизму та сучасного природознавства:

- 1) бачення світу та людини (антропологічно-космологічний аспект);
- 2) спільність та відмінність мети наукового прогресу і буддійської психопрактики (“телеологічний” аспект);
- 3) перспективи розробки нового типу світогляду на основі взаємодії ідей (світоглядно-етичний аспект).

Поступово розгортаючи кожен з аспектів, маємо на меті більш детально проаналізувати спільне та відмінне у світоглядних системах, які вважаємо не лише значним досягненням людства, але й органічними результатами розвитку специфічних рис Заходу і Сходу.

БАЧЕННЯ СВІТУ ТА ЛЮДИНИ (АНТРОПОЛОГІЧНО-КОСМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Філософське вчення буддизму пропонує оригінальну *релігійно-міфологічну* картину світу, в якій перед людиною на перший план не ставляться питання про причину виникнення, мету існування всього суцього. Тобто центром проблематики для Будди стає психокосмос, способи переживання різноманітних феноменів і шляхи подолання страждання. Звісно, в сутрах і шастрах намагаються осмислити світобудову, природу реальності предметів і свідомості, що особливо помітно стає в школах Магаяни. Наприклад, це уточнення стосується пошуків субстанції або першоджерела всього суцього мислителями шкіл віджянавади та шуньявади.

У контексті нашого короткого дослідження найбільш цікавими постають три поняття: порожнеча (санскр. *úñyatā*), взаємозалежне виникнення (санскр. *pratītyasamutpāda*) і психокосмос. Ці поняття стають об'єктом уваги теоретиків природознавства особливо у світлі досягнень сучасної квантової механіки та теорії ймовірності [5]:

- *порожнеча* відіграє роль джерела, з якого виникають усі можливі явища і куди вони потім повертаються. Це своєрідне полотно, на якому вимальовуються образи або текст, при цьому воно не має свого власного кольору чи характеристик. Можна простежити аналогії із поняттям *квантового поля* у фізиці – електромагнітного поля, з якого походить матерія в усіх можливих проявах;
- поняття *взаємозалежного виникнення*, яке означає в буддизмі інтегрованість різноманітних процесів та явищ в одному полі, знаходить свого відповідника в теорії “*квантової переплетеності*” – явище, коли дві частинки настільки взаємодіють між собою, що вплив на одну з них автоматично міняє іншу;

- поняття психокосму в буддійській філософії означає, що будь-які конструкції світу чи концепції визначає свідомість людини. Немає відчуженого, об'єктивного світу і суб'єкта, який пізнає закони: вони настільки переплетені, що відділити їх не можливо. Аналогії із цим поняттям природознавці знаходять у принципі невизначеності: реальність дефініюється свідомістю, яка спостерігає її.

Узагальнимо спільні площини, в яких перетинаються філософія буддизму та сучасне природознавство. На думку А. Берціна, відомого буддолога, існують три найбільш вагомні галузі взаємодії: 1) астрофізика, виникнення Всесвіту; 2) фізика елементарних часток; 3) нейрофізіологія [1].

Справді, для буддизму, як і для науки, наявність Бога не є обов'язковою. Теорія збереження матерії та енергії визначає, що ані матерія, ані енергія не можуть бути створеними чи знищеними, лише перетвореними. У буддизмі цей принцип використовують стосовно свідомості: вона може лише пізнавати явища у безперервному потоці, без можливості бути знищеною чи створеною.

У сфері елементарних частинок ми натрапляємо на іншу ситуацію: явища не існують самостійно, вони формуються свідомістю, яка їх водночас і осягає, тобто це кардинальне заперечення попереднього переконання науки у можливості відділити від закономірностей “суб'єктивний” чинник і поступово такі пізнати дійсність у її безпосередній даності. Сучасна наука щоразу більше схиляється до необхідності враховувати активну роль суб'єкта і концептуальних меж, створених ним. Відповідно у буддизмі традиційно вважають, що свідомість формує навколо себе картину, яка немов починає жити власним життям. Метою практикуючого стає повернення пам'яті про акт відчуження зовнішньої дійсності від внутрішньої.

Ще одна площина, в якій спостерігаємо результативну взаємодію, – це нейрофізіологія. Вивчення особливостей діяльності мозку людини в контексті соціальної групи засвідчило той факт, що свідомість та її акти – наслідок збігу факторів та процесів. Розум людини – це система нервових імпульсів, різноманітних процесів електричного і хімічного змісту, в якій центральне “Я” відсутнє. Цікавим також є відкриття медитативних практик буддизму та їхнього впливу на життєдіяльність людини.

Парадоксальну аналогічність можна спостерігати в підходах буддистів і сучасних фізиків до поняття часу. Завдяки дослідженням А. Айнштейна з'ясувалося, що константи часу немає, вона відсутня і будь-який підрахунок інтервалів зумовлюється кожною окремою ситуацією. У буддизмі час розглядають подібно – як “міру змін”, яка коригується різними факторами (рух сонця, кількість годин на роботі, кількість подихів тощо).

СПІЛЬНІСТЬ ТА ВІДМІННІСТЬ МЕТИ НАУКОВОГО ПРОГРЕСУ І БУДДІЙСЬКОЇ ПСИХОПРАКТИКИ (“ТЕЛЕОЛОГІЧНИЙ” АСПЕКТ)

Якщо перший аспект проблематики засвідчує беззаперечну результативність і несподівані аналогії між буддизмом і природознавством, то в питанні “мети” діяльності не все є настільки однозначним.

Для природознавця в сучасних умовах існує кілька найбільш прийнятних перспектив. Однією з найпоширеніших є розробка винаходів, які пізніше стануть корисними для суспільних потреб. Інший варіант реалізації амбіцій – сфера військових технологій, біотехнологій, робота в інститутах та лабораторіях великих корпорацій тощо. Необхідно пам'ятати про те,

що психологічний портрет “типового” науковця – це амбітна особа, яка часто із порушеннями етичних засад суспільства готова піти на будь-який ризик заради досягнення слави і результату. Зокрема, можна спостерігати характерну інфантильність у комедійних серіалах чи фільмах (наприклад “Теорія великого вибуху”).

Причиною духовної кризи Заходу є різкий розрив між духовним виміром і матеріальним, вірою і розумом, що певною мірою історично виправдано, але спричинило негативні явища і в науці. Одним із шляхів долання цієї прірви вважають буддійську філософію, яку часто розглядають як дуже “наукову релігію”, “альтер-нативний вівтар”, за висловом М. Верховена [6, с. 79], чи радше етичну систему, забуваючи, що мета буддистів кардинально відрізняється від мети, яка лежить в основі індивідуалізованої західної культури. Також проблема полягає в характері та способі вираження знання, якого прагнуть буддисти та природознавці відповідно. Для буддистів більш характерним є досягнення безпосередньо, шляхом тривалої психопрактики, яка іноді займає все життя подалі від цивілізації. Як наслідок, ми бачимо тексти, наповнені інтуїтивним одкровенням, хоч і чітко структуровані згідно з логікою (але знову ж таки не логікою Заходу!). Можна ствердити швидше символічний, образний, міфологічний характер текстів буддизму, а не дослівний.

Інша ситуація в природознавстві: без раціональної концептуалізації результатів пізнання стає неможливим будь-яке серйозне дослідження. Науковець, який відмовляється від раціонального у викладі, приречений бути витісненим у сферу “паранауки”, де, як це не парадоксально, його вже чекає покоління Нью Ейдж. Звісно, зміст інтуїтивного відіграє значну роль у наукових відкриттях, але завдяки складності пояснення функції органу “інтуїції”, її джерела, вона залишається на периферії.

Із цього приводу писав Далай Лама XIV: “У науці, на відміну від буддизму, більшу роль відіграє використання в судженнях складних математичних побудов. У буддизмі, як і в усіх інших системах класичної індійської філософії, історично склалося таке використання логіки, в якому судження ніколи не бувають відділеними від конкретного контексту” [2, с. 23]. Саме завдяки ефективності й технологічному розвитку математичну мову почали вважати більш винятковою. Але насправді це дві різні сфери: в одній адекватно користуватися образами, символікою, контекстуальною логікою, а в іншій – математичними підрахунками та формулами.

Остаточна мета в буддизмі й науці також суттєво відрізняється. Якщо для першої – це звільнення від страждань усіх живих істот, приведення їх до знання Дгарми, взаємозалежного виникнення, а головне – усунення “Я” як ізольованого утворення, то для другої – пізнання законів існування Всесвіту, великих об’єктів, біохімічних процесів, природи часу і простору. Як бачимо, традиційна розділеність орієнтацій на “внутрішню” і “зовнішню” надалі простежується. На нашу думку, спроби порівняти буддизм і природознавство з приводу мети їхньої діяльності, розвитку, мають свої чіткі межі, порушення яких без критичного осмислення означає дуже часто “політизованість” питання. Яскравим прикладом слугує Д. Судзукі, один з активних популяризаторів буддизму на Заході. Перші позитивні й надто некритичні спроби довести схожість науки і вчення Будди змінилися після трагедії Хіросіми і Нагасакі, коли найбільш значне творіння фізики було “подароване” Сходу. Це виразилося у його виразі: “Тепер можу сказати, що мої ідеї зазнали змін. Я думаю, що релігії, яка ґрунтується лише на науці, є недостатньо. У кожному з нас присутні міфологічні елементи, від яких не можливо відмовитися на догоду науці” [цит. за 6, с. 85].

Водночас, у сучасному глобальному світі взаємодія Заходу і Сходу (під яким ми розуміємо буддійський Схід) створила фундамент для подальшого переосмислення ролі людини у пізнанні й перетворенні світу. Так, ми переходимо до наступного аспекту.

Перспективи розробки нового типу світогляду на основі взаємодії ідей (світоглядно-етичний аспект)

Двадцять перше сторіччя знаменувалося загостренням екологічної кризи, про яку почали говорити ще у XX ст. Як з'ясувалося, це проблема не лише окремої частини планети, а всього глобального світу, не лише технології та її зміни, але свідомості людини, яка цією технологією користується. На нашу думку, саме тут проявилася плідність комунікації буддизму та науки. Фундаментальна еколого-центрованість буддійського вчення слугує дуже часто основою для розробки нових стратегій у користуванні природними ресурсами, але, що є більш важливим, переосмислюють етичні засади сучасного суспільства. Наукове середовище також доволі легко сприймає буддизм завдяки своїй “нехристиянськості”, яка виражена в таких пунктах:

- 1) у космології буддизму існування Бога-Творця не є необхідним;
- 2) фундаментальний принцип Дгарми поєднує в собі риси як морального закону, так і фізичного;
- 3) надприродні істоти не можуть вплинути на хід природних подій, на закони фізики. Вони також народжуються, старіють і помирають, але в дещо іншій темпоральності;
- 4) це релігія індивідуального зусилля, яка передбачає обов'язкову “верифікацію” досвіду пробудження Будди;
- 5) буддизм тривалий час сприймали як своєрідний протестантизм Азії, а Будда відповідно боровся із ритуальним та обрядовим засиллям ведичної релігії;
- 6) Будда не є богом, а винахідливою людиною, яка вела життя, сповнене самопожертви і самостійно досягла досвіду фундаментальної зміни свідомості.

Отже, за висловом М. Верховена, “буддизм виглядав доволі раціональним і прийнятним для американців. Дарвінізм міг підірвати біблійне християнство, але лише посилив буддійські засади” [6, с. 83]. Водночас, буддизм залишається релігійною системою, яка звертає увагу на зовнішній світ навіть менше, ніж традиційне християнство Заходу.

Завдяки стрімкому розвитку науки постала ще одна проблема, сформульована відомим фізиком Ф. Капрою: “Відкриття сучасної фізики запропонували дослідникам два шляхи: перший веде до Будди, другий – до Бомби, – і кожен дослідник може обрати власний” [4, с. 45]. Тобто наука знову повинна перетнутися з гуманітарною сферою, з релігією, виробляючи нову етику, більш пристосовану до епохи, коли одна помилка у військовій технології може призвести до кінця людської цивілізації. Особистий вибір науковця повинен опиратися на етичні норми, які передбачають уникання негуманних експериментів, досліджень, усупереч сподіванням, що саме в такий спосіб він реалізує власні інтелектуальні амбіції.

Окрім переваги у збагаченні завдяки мандрівкам по “інтелектуальним горизонтал” буддизму [6, с. 96], західна людина отримала новий поштовх у вивченні міфологічного і релігійного складників західної культури. Дивним чином, мандрівка в екзотичну буддійську філософію стимулювала поступове відновлення інтересу до внутрішнього світу людини, і, можливо, саме це слугуватиме захистом від перетворення “людини мислячої” на “людину споживаючу”. Але, мабуть, західна культура не зможе повністю засвоїти буддійську кар-

тину світу, не змінивши кардинально засади, на яких розвивалася впродовж тривалого (у вимірах людини) часу. Ключовими словами, які використовують для опису буддійського монаха, ідеалу бодгісатви, є самопожертва, відмова від концептуалізації, уникання слави і збагачення, про що писав А. Ігнатович, досліджуючи “Аватамсак-сутру” [3]. У випадку адаптації цієї системи думки на Заході виникає закономірне питання щодо спроможності науковця погодитися на добровільну самопожертву, відмову від егоїстичних амбіцій заради блага людей усього світу. Проблема в тому, що образ науковця, його своєрідний ідеал ґрунтується саме на інфантильній залежності від власних концепцій, а це є хибним шляхом не лише для буддистів.

ВИСНОВКИ

Результатом взаємодії буддизму та сучасного природознавства є з’ясування факту, що незалежно від географічної дистанції, пошуки людиною знання про себе і світ мають спільну інтенцію. Існує низка положень і концепцій, які виглядають однаковими, хоч виражені в різний спосіб: Захід раціонально мислить, а Схід інтуїтивно осягає. Поруч із позитивними сторонами діалогу має всі шанси виникнути проблема некритичного, оціночного і політично зумовленого ставлення до буддійського спадку, коли раптом з’ясується факт його “ненауковості”.

Філософія буддизму не може бути панацеєю для сучасної природознавчої науки, доки наукове середовище не визнає спірності користі від зловживання природними ресурсами, не переосмислить беззастережність щодо експериментів із генною структурою, атомною енергетикою тощо. Суттєвої користі, на нашу думку, проста рецепція зовнішньої атрибутики, популярної форми етики чи філософських ідей буддизму не принесе, доки не зміниться ставлення й образ науковця як насамперед людини, а не звичайного “трансформатора” закладених у навчання практичних та теоретичних знань у більш ефективну продукцію чи технологію. Одна із підвалин західної цивілізації – “его”-центрованість – не є регіональною проблемою, а всепла-нетною. І навіть якщо врешті-решт буде досягнуто якісно нове бачення, можливо, тоді Захід збагне, що традиція бути Людиною існує і в європейській культурі, яка, на перший погляд, не є такою екзотичною, як японська, китайська чи тибетська.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Берцин А. Буддизм и наука // <http://www.berzinarchives.com/web/x/pdf/?type=pdf&path=/web/x/prn/p.html_935484160.html&__locale=ru>.
2. Гьяцо Т. Вселенная в одном атоме. Наука и духовность на служении миру. М.: Издательство: Океан Мудрости, 2010.
3. Игнатович А. Десять ступеней бодхисатвы // Психологические аспекты буддизма. Новосибирск: Наука, 1986. С. 69–90.
4. Капра Ф. Дао физики. М.: Издательство “София”, 2008.
5. Штарцбихлер Р. Физика и буддизм. Двойственность и комплиментарность // <<http://www.buddhism.ru/buddhru/bru3/rene.php>>.
6. Verhoeven M. Buddhism and Science: Probing the Boundaries of Faith and Reason // Religion East and West, 2001. Issue 1. P. 77–97.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2012

Прийнята до друку 17.04.2012

MAP OF THE WORLD IN BUDDHISM AND MODERN NATURAL SCIENCE: INTERSECTIONS OF WORLDVIEW

Igor Kolesnyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: ikkimarsan@gmail.com*

There're examined worldview systems of Buddhism and natural science, their approaches to constitution of the world and the place of human conscious in its world's cognition. The author demonstrates actuality of comparison between systems of Eastern and Western thought and difficulty of prognosis of possible results. There are analyzed possibilities and problems which are connected with cultural interrelationship: demarcation of science and non-science elements, problem of definitions and relation between philosophical-religion system of Buddhism and western natural science.

Key words: Buddhist philosophy, natural science, worldview, Emptiness, quantum entanglement, dependent arising, psychocosm.

КАРТИНА МИРА БУДДИЗМА И СОВРЕМЕННОГО ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ: ТОЧКИ ПЕРЕСЕЧЕНИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЙ

Игорь Колесник

*Львовский национальный университет им.Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: ikkimarsan@gmail.com*

Рассмотрено мировоззренческие картины буддизма и современного естествознания, их подходы к проблемам мироустройства и места в нем человеческого сознания, которое познает этот мир. Автор продемонстрировал острую необходимость в более детализированном, аналитическом сопоставлении полярных систем мысли Востока и Запада, которое обуславливает трудности прогнозирования возможных результатов. Проанализировано перспективы и проблемы, которые сопровождают процесс межкультурного взаимодействия: необходимость разделения научных и ненаучных аспектов буддизма, соотношение философско-религиозной составляющей буддийского учения с естествознанием западной науки.

Ключевые слова: буддийская философия, естествознание, мировоззрение, Пустота, квантовое переплетение, взаимозависимое возникновение.